

NOVES APORTACIONS SOBRE L'ENTRADA DE VERDAGUER A LES VALLS D'ANDORRA. 25 D'AGOST DE 1883

Pere CANTURRI I MONTANYA

Jordi PASQUES I CANUT

L'estiu de 1883, Verdaguer empenia una excursió que el portaria a descobrir el petit país d'Andorra. Si la seva entrada a les Valls no hagués estat marcada pel risc que suposava una llarga etapa, pujant i baixant pics i ports entre els 2.500 i els més de 3.000 metres, en una jornada de tempesta i caminant des de punta de dia fins ben entrada la nit, possiblement no hagués tingut més ressò que les moltes altres excursions que va realitzar per la serralada pirinenca.

Però no va ser així. La duresa de la jornada acabada caminant en solitari per les altes valls d'Arcalís, de l'Angonella o d'Arinsal, sols l'amorosí l'albirar una estrella vigilant, després de la tempesta, o en sentir el lladruc d'un gos vora una pleta i una cabana de pastors. Fou una gesta singular, pròpia d'un avesat muntanyenc amb una voluntat de ferro. És evident que, tot i que pogués influir aquesta experiència en l'obra del *Canigó*, l'obra literària verdagueriana no ha d'ésser ni més ni menys valorada per aquestes anècdotes biogràfiques.

Ara bé, per als andorrans, llavors reclosos en un racó de Pirineu i amb una història casolana, sí que ens satisfà conèixer les petjades per la nostra terra de l'eximí poeta i resseguir-les com una mena d'ofrena al seu record.

Verdaguer entra a Andorra venint de la vall de Solcèu, des de Vic-de-Sòc i Auzat. El guia que el porta el deixa al cap de la carena i tot sol s'ha d'endinsar cara a la nit cap a un país desconegut. L'itinerari consignat en la seva llibreta de viatge serà ben imprecís quant a toponímia, no pas en detalls de configuració del terreny. La manca de relació de noms de lloc andorrans i el fet de sortir-ne només un al final del recorregut, Llorts, ha comportat que s'hagi tingut per bona l'entrada de Verdaguer per la vall de l'Angonella, sense entrar a valorar altres possibilitats del camí que va seguir per saltar cap a Andorra.

En realitat, l'itinerari proposat fins ara no s'ajusta al text de Verdaguer. El motiu d'aquesta comunicació és, precisament, indicar un altre itinerari versemblant, guiant-nos pel mateix text de mossèn Cinto, un text ja hem dit sense topònims, però d'una exactitud descriptiva geogràfica notable, com veurem més endavant.

Sabem que Verdaguer va sortir d'Auzat el dia 24 d'agost; féu nit a l'orri del Pla Subrà i l'endemà, dia 25, enfilà el costerut pendent fins al Montcalm i la Pica d'Estats, baixant després per l'encara més dreta canal de Riufred fins a trobar la vall de Solcèu i d'allí, menat pel guia, anà a travessar la carena fronterera andorrana per un port no mencionat i féu nit en una cabana de pastors, en un lloc indeterminat d'Andorra. L'endemà, dia 26, ens diu que celebrà missa a Llorts.

Però anem per parts. On anava Verdaguer, d'Andorra? No ens ho diu però tot fa suposar que devia haver concertat la seva estada prop de la família de Ribà, una de les més importants del país, que tenia la casa pairal anomenada casa Rossell a Ordino,

on Verdaguer s'allotjarà. Venint com venia des de Vic-de-Sòç, i després de fer la Pica d'Estats, era adient i podia entrar a les Valls per un dels cinc ports que traves- sen cap Andorra des de la banda de Solcèn: el port de Creussans, de 2.620 m.; el port del Rat, de 2.539 m.; el port o, millor dit, el pas de l'Angonella, de 2.760 m.; el port d'Arinsal, de 2.734 m.; i el port Dret, de 2.683 m. Els citem segons l'ordre en què es troben pujant ribera de Solcèn amunt.

Des del cap d'un d'aquests cinc ports, el guia li «ensenyà, tres o quatre hores més avall, uns conreus», dient-li «que vers allí s'havia d'endregar».

Bé, des del port Dret es veuen al fons de la vall els conreus de la Coruilla, Per- canela, les Fonts i Arinsal.

Des del port d'Arinsal, es veuen al fons de la vall els conreus de la Coruilla, Per- canela i Arinsal.

Des del pas de l'Angonella, no es veuen terres de conreu.

Des del port del Rat, tampoc.

Des del port de Creussans, es veuen els prats del Castellar, vall avall.

Per tant, posats a eliminar, semblaria que l'Angonella i el Rat no s'adapten a la descripció de Verdaguer. Vegem ara els ports Dret i el d'Arinsal, cadascun a ban- da i banda de l'alterós pic del Pla de l'Estant: si anava a Ordino no s'entendria per- què el guia l'hauria dut al port d'Arinsal (a la seva llibreta, tot i que Verdaguer posa el nom de port d'«Arensal o Negre», després ho ratlla). Tant el port Dret com el port d'Arinsal donen de dret a la vall de la Massana. Val a dir que pujant de Solcèn el port Dret i el port d'Arinsal són els més llargs. Si el guia l'hagués dut al port Dret o al d'Arinsal i li hagués ensenyat els conreus que des d'allí es veuen, dient-li que era on s'havia de dirigir, mossèn Cinto, l'endemà diumenge, hauria dit missa a Arinsal i no a Llorts. Per tant, deixem de banda també el Dret i el d'Arinsal. Sols ens quedaria com el possible pas utilitzat, el de Creussans.

Però vegem altres consideracions: tot just haver passat el port, «hi ha un pla- netlet». El poeta ens diu que busca el camí una mica a tort i a dret, i que a causa de la calamarsa no el troba. I diu: «Me n'aní cap a ponent; sota el planetlet vegí un gran precipici. Me dirigí envers llevant, i encara que sense veure viarany enlloc, l'emprenguf costa avall.» Més avall, quan s'acabava de fer fosc, «vegí un gran estany davant meu».

Bé, si hagués baixat per l'Angonella, el pas més alt de tots i de molt mal pujar, tot just travessar la carena hauria tingut als seus peus els tres estanys que hi ha, per- fectament visibles, i ell sols en veu un i en voreja només un. Si hagués baixat per l'An- gonella, és gairebé impossible que no els veiés o se'ls trobés tots tres camí avall.

Precisem, doncs: des del pas de l'Angonella no es veuen conreus i en canvi es veuen i es troben tres estanys en lloc d'un. I no és pas això el que diu Verdaguer.

Anem ara al port del Rat. Al peu del port hi ha una gran bassa, que a entrada de nit es podria veure com un gran estany. Però ja remarcarem com no correspon al text del nostre muntanyenc.

Sota mateix del port de Creussans, sí que hi ha un veritable estany, l'estany de Creussans. El veus solament quan hi arribes. Però mossèn Cinto també ens diu que l'estany «estava penjat en un gran cingle, d'on era difícil baixar».

Al peu del port del Rat ja hem dit que hi ha una gran bassa semblant a un estany, però es troba en un terreny practicable, és herbat i de fàcil passar. Per tant, el port del

Rat tampoc es correspon amb l'itinerari de Verdaguer. No s'hi veu des d'allí conreus i l'estany no està penjat d'un cingle.

Tornant a l'Angonella, un altre argument en contra seria que, un cop deixat enrere l'estany, mossèn Cinto ens diu que encara va caminar molt, «camini llarga estona», fins a trobar la cabana de pastors on va fer nit. En canvi, des dels dos primers estanys de l'Angonella a la cabana, ara transformada en refugi, no hi ha més d'un quart d'hora, pel cap alt.

Finalment, Verdaguer ens diu que l'endemà va dir missa a Llorts i gairebé tot seguit escriu: «Lo poblet de Serrat, no el conec gaire, per haver-lo vist sols passant, i passant de pressa. Està entre les dues branques del Valira occidental, la riera de Rialb i la de Tristaina, que pren lo nom o les aigües de Tristany, "tres estanys", que se les vessen de l'un a l'altre fins al darrer, que les envia al Valira. En lo poble, vora el camí, hi ha una capella dedicada a Sant Pere», i continua parlant de Llorts.

Veiem, per tant, que el paràgraf dedicat al Serrat està intercalat entre el celebrar missa a Llorts i el tornar a parlar de Llorts.

El cert és que passa pel Serrat de pressa. Hi ha qui ha volgut veure en el paràgraf que hem dit l'anada de Verdaguer als estanys de Tristaina. En dubtem. Reflexionem-hi una mica:

Verdaguer, quan va arribar a Llorts, portava una caminada llarga i dura, feta el dia abans. Imaginem-lo: moll, cansat, enfangat, mal menjat i mal dormit. En alguna casa de Llorts, s'arregla per celebrar la missa. És diumenge. Possiblement, l'esperen a dinar els senyors de Riba a Ordino.

No creiem que en aquestes condicions, després d'haver patit com va patir el dia abans, acabés de dir la missa i, altra volta muntanya amunt per anar al Serrat i a Tristaina, tornés a baixar a Llorts i d'allí emprengués camí a Ordino, un recorregut que una persona sortint fresca de bon matí no faria en menys de vuit hores.

Creiem que de Llorts va anar-se'n cap a Ordino directament, on arribaria a migdia del diumenge, a dinar a casa Rossell. Si hagués anat a Tristany, gosem dir que poc o molt ens ho hauria descrit en el seu diari, com era el seu estil. Però el que és més significatiu en parlar del Serrat és aquest «no el conec gaire per haver-lo vist sols passant» i encara ho és més el «i passant de pressa». Si hagués anat a Tristany, hauria passat pel Serrat d'anada i tornada i ens sembla que prou s'hi hauria detingut, curiós com era. Creiem que quan va passar pel Serrat, d'acord amb l'itinerari que proposem, va ser diumenge de bon matí, baixant de la cabana del Castellar, on hauria passat la nit amb els pastors i dirigint-se a Llorts, sense entretenir-se enlloc per arribar a dir la missa.

I ara vegem l'itinerari que ens sembla que va seguir en realitat Verdaguer quan va entrar a les Valls d'Andorra.

Pugem amb el guia per la ribera de Solcèn, fins a trobar el camí del port. El primer camí que es troba per anar a Andorra és el del port de Creussans. Considerem que el guia, tard com era i amb mal temps —les fortes tamborinades de mitja tarda d'estiu, molt espectaculars— devia voler deixar aquell jove i intrèpid capellà a les envistes d'Andorra com més prompte millor, perquè ell també havia de retornar. Per tant, què més lògic que agafar el primer camí que es troba si no és pas pitjor que els altres? Diu mossèn Cinto que segueixen fins al cim de la serra un rieró que baixa en forma de cascada. Aquest rieró exactament baixa dels estanys de Caraussans, banda fran-

cesa del Creussans andorrà, fins als orris de Labinàs. Diu Verdaguer que més amunt de la cascada se troba una cabana, avui també refugi de muntanya, i d'allí, tal com diu ell, fins al port de Creussans encara hi ha mitja hora. Clavat.

Arribem al port, port de Creussans, de 2.620 m. Diu mossèn Cinto: «Lo guia m'ensenyà, tres o quatre hores més avall, uns conreus i em digué que vers allí m'havia d'endregar». Efectivament, des d'allí i llunyans, li ensenyava vall avall els prats del Castellar.

Escriu: «Sota mateix del port hi ha un planellat.» Aquest planellat hi és i l'hem amidat, fa 100 x 70 m, i com molt bé diu per ponent té un gran precipici i s'ha d'anar cap a llevant, tot i ser de mal transitar i dret. Amb això arriba a l'estany, recordem-ho: «L'emprenguí costa avall. En això, s'acabava de fer fosc. Vegí un gran estany davant meu.» Diu que l'estany està penjat en un gran cingle. Exactament, aquesta és la seva situació. Des d'allí és impossible baixar sense trencar-se coll i cames, però cap a l'oest per un pujador «reculí» i després, seguint per un camí de cabres, trobà la sortida. Si hi aneu, veureu que és precisament per aquest lloc per on s'ha de sortir de la vora de l'estany de Creussans per emprendre la baixada per «tarters, herba relliscanta o rocs i géspec barrejats», un perill encara més viu perquè «la nit era vinguda amb tota sa foscor». Ell mateix descriu i ens porta per l'itinerari, que podeu seguir sobre el terreny amb el seu text al davant.

Diu «que l'amplor del cel me deia que la vall no era tan escafida com temia» i així és: al peu de la baixada, «a rossegons i a quatre grapes, atravessí el pedregam i guanyí la ribera», la vall s'eixampla en un gran circ i ell veu «parpellejar una estrella entre els feixucs i grossos núvols».

Arriba, doncs, a la ribera. Correcte. Allí «crido, xiulo, ahuco i no em respon sinó el torrent amb sa veu forta i atterradora». I així és. I el segueix per la vora fins on s'acaba el pla i avança cap on «el torrent roncava més fort, donant-me avís de que ses aigües patien, esqueixades en un horrible precipici». I tal com ho descriu, ho trobem. Allà «em poso a dordoiar amunt i avall per la mateixa vora de l'abisme» i arriba a veure blanquejar als seus peus un caminet que baixava, diu, «atrevit, com una escala de corda d'una teulada». Millor no es pot descriure el camí que des del pla dels Orris es despenja, per les marrades del Bruig avall, cap al Serrat. I ja salvat l'estret, per vora el riu, «a través de córrecs i torrentals que s'hi abocaven», mossèn Cinto camina i es pot començar a sentir salvat. «Així caminí llarga estona, etc., etc.» Sí, és ben exacte; la descripció, sense cap nom, geogràficament és exacta. Hi ha, certament, una estona llarga fins a arribar al Castellar. Allí troba una cabana, no un cortal o una borda, sinó una cabana, que és el que encara avui efectivament hi ha.

Allà, acollit pel pastor, «lo pa de la taula del rei no em sabia tan bo com aquell pa negre, i no trobaria tan tous, com aquell pallús sobre la nua terra, los coixins d'oca del més ric palau». Exactament, el jaç que hi havia en aquesta cabanya era així.

L'endemà, diumenge, 26 d'agost, es lleva a punta de dia i seguint el camí natural de la vall passa de pressa pel Serrat i arriba a Llorts i diu missa.

Hem seguit aquest itinerari amb molt delit i il·lusionats, fornits amb el text de mossèn Cinto a la mà, i podem assegurar-vos que és el millor guió per fer un documental exacte del camí per on mossèn Cinto va entrar a Andorra.

Però d'on va sortir el fins ara donat com a bo camí d'entrada de Verdaguer per la vall de l'Angonella? El primer que en fa menció és Esteve Albert, aviat farà cin-

quanta anys. El vam conèixer bé, l'Albert, aquells anys, i sabem que no va seguir a peu el camí que li semblava el de Verdaguer. Va treure una conclusió fins a cert punt lògica, però precipitada: on va arribar mossèn Cinto?, quin és l'indret que anomena? Llorts. D'on venia? De la vall de Solcèn. Quina és la vall andorrana que des de la carena fronterera amb Solcèn baixa directament a Llorts? La de l'Angonella. Doncs per aquí el va fer passar. I l'error l'anem trobant fins avui: Josep Maria de Casacuberta el va manllevar a l'Albert; Narcís Garolera se'n serví; Ramon Redondo, amb bona fe, va inventar una ruta gens fidel al text; Curt Wittlin ha enredat la troca encara més i Isidor Cònsul i altres repeteixen i asseveren: «per l'Angonella», ben distrats.

Amb tots els respectes per als aimants de Verdaguer que han corregut el Pirineu sigui llegint o caminant, i han recalat en la vall de l'Angonella cercant els seus passos d'aquell 25 d'agost de 1883, creiem que l'itinerari d'entrada a Andorra pel port de Creussans —per on el dirigí el guia— que proposem va ser, tot i el mal temps, el cansament, les moltes hores de dura caminada que portava a l'esquena i la fosca de la nit, el camí seguit amb encert per mossèn Cinto.